

Lietuvių mokslo kalbos tekstynas ir specialioji leksika

AURELIJA USONIENĖ, NIJOLĖ LINKEVIČIENĖ

Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: aurelia@usonis.lt, Nijole.Linkeviciene@flf.vu.lt

Straipsnio tikslas – parodyti, kodėl ir kaip šiuo metu kuriamas lietuvių mokslo kalbos tekstynas* yra svarbus ir naudingas gimtakalbiams ir negimtakalbiams lietuvių kalbos vartotojams ir ypač akademinės bendruomenės nariams – studentams ir mokiniais, dėstytojams ir mokytojams, mokslininkams bei mokslinio teksto kūrėjams. Taip pat bus siekiama atskleisti, kodėl terminų ir specialiosios leksikos klausimai mokslinio diskurso erdvėje šiuo metu yra aktualūs ir kaip kuriamas tekstynas galėtų padėti mokslinio teksto kūrėjui spręsti iškilančias ne tik terminų, bet ir (ne)specialiosios leksikos vartosenos problemas kasdieniniame darbe ir gyvenime. Tikėtina, kad sukaupti ir lengvai prieinami realūs įvairių mokslo sričių kalbos pavyzdžiai padės kryptingiau sunorminti ir valstybinę lietuvių kalbą.

Tyrimė panaudota kalbinė medžiaga buvo surinkta iš viešai internete prieinamų lietuvių kalbos žodynų ir bandomojo lietuvių mokslo kalbos tekstyno (Corpus Academicum Lithuanicum: <http://www.coralit.lt/>), kuris buvo sukurtas ir testuojamas pagal Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (<http://www.vmsfondas.lt/>) finansuojamą mokslinių tyrimų projektą „Taikomųjų uždavinių tyrimai ir realizavimas naudojant grid technologijas (GridTechno)“ (vadovas A. Juozapavičius, VU Matematikos ir informatikos fakultetas).

Raktažodžiai: tekstynų lingvistika, specialioji leksika, kolokatai, stabilieji junginiai, mokslo kalba

Kaip teigia tekstynų lingvistikos specialistai, tekstynus visai pagrįstai galima laikyti austrų filosofo Ludwigo Wittgensteino idėjų įkūnijimu, tiksliau – jo *Filosofiniuose tyrinėjimuose* aptariamos teorijos „žodžio reikšmė yra jo vartojimas kalboje“ (Wittgenšteinas 1995: 141) pritaikymu kalbos funkcionavimo praktikoje. Išties pats Wittgenšteinas nesuabsoliutina šio savo teiginio ir patikslina, kad nors žodžio reikšmę daugeliu atvejų lemia jo vartojimas, ji nėra visiškai tapati laike išsidėsčiusiam ‘vartojimui’ (ten pat: 182). Šiuolaikinėje kalbotyroje net nekvestionuojamas glaudus reikšmės ir vartosenos ryšys ir jų abipusė priklausomybė.

Šiuo metu kalbų studijoms ir mokymo praktikoje yra labai populiarūs ir plačiai taikomi du tarpusavyje glaudžiai susiję ir beveik tapatūs metodai: tekstynais paremtas induktyvusis mokymasis ir duomenų inspiruota kalbos mokymosi metodika. Kaip pabrėžia Jozefas Schmiedas (Schmied 2004: 103), abu šie mokymo(si) metodai leidžia besimokantiems savarankiškai stebėti autentiškus kalbos faktus jų natūralioje aplinkoje ir patiems

* Daugiau informacijos apie kuriamą tekstyną, tikslus, šaltinius ir t. t. žr.: Usonienė 2008.

spręsti apie jų junglumą, išsiaiškinti, kokiose konstrukcijose jie vartojami, bei mokytis vartosenos. ("Data-driven language learning (DDL) has become almost synonymous with corpus-based inductive learning. Exposing the learner to automatically generated usage examples <...> can make learners more aware of natural language patterns, <...>. The possible array of sentences and tasks allows for many learner-centred activities.") Šiuolaikinėje lingvistikoje, ne tik taikomojoje, bet ir teorinėje, vyrauja tekstynais paremta ir tekstynų inspiuruota tyrimo metodika, nes tik ji užtikrina rezultatų objektyvumą, jų patikimumą ir akivaizdžiai rodo tyrėjų asmeninės intuicijos trūkumus ir jos ribotumą (Rundell, Granger 2007).

Mūsų studijų laikais vienakalbiai aiškinamieji arba dvikalbiai žodynai buvo vieni svarbiausių „darbo įrankių“. Nesvarbu kurios mokslo šakos atstovais buvome, atlikdami įvairius rašto darbus dažnai griebdavomės žodyno, norėdami pasitikslinti, ar žodis vartotinas moksliniame diskurse, ar jis yra terminas, kokios galimos jo reikšmės ir kokiose sintaksinėse konstrukcijose jis tinkamas vartoti. Šios problemos tapdavo ypač aktualios, jei mokslinė literatūra buvo skaitoma užsienio kalba, o rašyti reikėdavo gimtąja kalba arba atvirkščiai. Kildavo abejonių dėl elementariausių junglumo aspektų. Labiausiai žodynuose pasigedavome vartosenos pavyzdžių, iliustruojančių žodžių tarpusavio leksinio junglumo galimybes ir kolokacijų struktūrinius ar vadinamuosius stilistinius ypatumus, pagal kuriuos patys galėtume spręsti, kaip ir kokiuose tekstų tipuose juos reiktų vartoti. Kadangi mintis kalboje reiškiami sakiniais, o sakinio centras ir svarbiausias jo elementas yra veiksmažodis, labai dažnai tekdavo sukti galvą, kuris iš sinonimiškų veiksmažodžių vartotinas rašytiniame moksliniame tekste, o kuris laikytinas nespecialiosios, neoficialiosios leksikos vienetu. Tėvai mūsų dažnai klausdavo: *Ar paruošei / padarei pamokas?*, *Ar padarei pratimus?*, bet neklausdavo: *Ar paruošei užduotį?* O vadovėliuose buvo rašoma, kad reikia *atlikti užduotis*.

Dabartinis informacijos amžius siūlo begales įvairiausių elektroninių duomenų bazių internete (žodynų, bankų, talpyklų, žiniatinklų ir pan.). Pasinaudojus bet kuria paieškos sistema galima gauti gana nemažai informacijos, kuri padėtų rasti atsakymą į kylančius neaiškumus ar abejones dėl žodžių reikšmių ir jų vartosenos. Pradėkime mūsų paiešką žiniatinklyje „Google“. Užklausę žodžių formų ATLIKTI ir DARYTI, gausime labai ilgą sąrašą įvairiausių tinklapių, kur yra pavartotos šios formos. Trumputę ištrauką pateikiame 1-oje lentelėje.

Deja, situacija nenuteikia labai optimistiškai, nes visų pirma labai daug mums visiškai „nereikalingos“ techninės, t. y. netekstinės, informacijos (adresai, kitos nuorodos). Gali tekti peržvelgti labai daug įvairiausių kalbos atmainų tinklapių, kad galėtume spręsti apie jų reikšmę ir vartoseną būtent lietuvių mokslo kalboje. Reiktų atsirinkti, kurios nuorodos ir tekstų tipai atitinka mokslo kalbos kriterijų reikalavimus, t. y. kurios nuorodos apskritai yra susijusios su mokslo institucijomis ir pan. Veiksmažodžio formos DARYTI paieškos rezultatai dar labiau nuvilia, nes pirmuosiuose puslapiuose kartojasi tik frazė „Ką daryti“. Taigi reiktų šiek tiek specialaus išmanymo apie kalbos dalykus ir nemažai laiko, kol viską atidžiai išanalizavę išsiaiškintume mums rūpimus klausimus.

Palyginkime pagrindines veiksmažodžio DARYTI reikšmes, pateikiamas Lietuvių kalbos žodyno (LKŽe – www.lkz.lt) ir Dabartinės lietuvių kalbos žodyno (DLKŽ – <http://www.autoinfa.lt/webdic/>) elektroniniuose variantuose, kurie yra viešai prieinami internete (2 lentelė).

Akivaizdu, kad studentui ar apskritai vartotojui naudingesnis turėtų būti aiškinimas ir pavyzdžiai, esantys DLKŽ skiltyje, nes siūlomi vartosenos atvejai aiškiai rodo, kad galima

1 lentelė. Žiniatinklyje „Google“ (<http://www.google.lt/search>; žr. 2008 11 11) atliktos dviejų veiksmažodžio formų ATLIKTI ir DARYTI paieškos rezultatų pavyzdžiai

ATLIKTI

1. **Atlikti** darbai | Internetinės svetainės | ekspertai.lt

Atlikti darbai. Svetainės pritaikymas turinio valdymo sistemai. ... **Atlikti** darbai. Svetainės sukūrimo darbai, intro animavimas. ...

www.ekspertai.lt/internetines-svetaines - 12k - Google kopija - Panašūs puslapiai

2. VGTU :: Pasiūlymai **atlikti** praktiką

Pasiūlymai **atlikti** praktiką Statybos inžinerijos fakulteto I ir III kurso studentams. Lietuvos statybininkų asociacijos pateiktas įmonių sąrašas (spausiti ...

www.vgtu.lt/studijos/lt/pasiulymai_atlikti_praktika/1068.2641 - 6k - Google kopija - Panašūs puslapiai

3. DELFI – Žmogaus genas gali **atlikti** skirtingas užduotis

DELFI – Science and technology news / Mokslo ir technologijos naujienos.

www.delfi.lt/news/daily/science/article.php?id=19140530 - 48k - Google kopija - Panašūs puslapiai

4. Eugensa – **Atlikti** darbai

Atlikti darbai: Gaisrinės ir apsauginės signalizacijos, telekomunikacinių ... **Atlikti** darbai: Interneto ir kompiuterių tinklų, vidaus elektros tinklų, ...

www.eugensa.lt/index.php?1864164736 - 80k - Google kopija - Panašūs puslapiai

DARYTI

1. Ką reikia **daryti** su Linux at Norkin blog

31 rugpjūčio 2008 ... Subscribe to comments with RSS or TrackBack to 'Ką reikia **daryti** su Linux'. Labai gerai nuteikiantis įrašas :) ...

blog.norkin.org/2008/08/ka-reikia-daryti-su-linux/ - 14k - Google kopija - Panašūs puslapiai

2. Šeši dalykai, kurių nereikėtų **daryti** per pirmą pasimatymą ...

6 lapkričio 2008 ... Šeši dalykai, kurių nereikėtų **daryti** per pirmą pasimatymą. ... Bet yra keletas dalykų, kurių tikrai neturėtum **daryti**. Taip pat skaitykite: ...

www.alfa.lt/alfa/straipsnis/10235001/?jsessionid=FD5EC2C68E2D0BB93F615107... - 45k - Google kopija - Panašūs puslapiai

3. Kelionės po Europą. Ką **daryti** įvykus nelaimei

Pagrindinė informacija apie tai, kaip įveikti kelionėje po Europą iškilusius sunkumus.

europa.eu/abc/travel/things/index_lt.htm - 19k - Google kopija - Panašūs puslapiai

4. Ką **daryti**, kad daugiau paramą?

Žingsnis po žingsnio sužinosite, ką turėtumėte **daryti**, jei norite gauti paramą. ... Ką **daryti**, kad daugiau paramą? 1. Svetainės dalyje Gairės pareiškėjams ...

www.esparama.lt/2007-2013/lt/gaires/ka_daryti - 16k - Google kopija - Panašūs puslapiai

daryti ne tik konkrečius objektus, pavyzdžiui, *sūrius* ar *stalus*, bet ir abstrakčius esinius – *juokus*, *vestuves* ir pan. Neaišku, kodėl *daryti pinigų* yra priskiriamas prie konkrečių objektų (juk nėra kalamos monetos arba spausdinami banknotai), o junginio *daryti pranešimą* daiktavardis *pranešimas* neskiriamas prie konkrečių objektų ar kūrinų. Pagal pateikiamą reikšmių klasifikaciją (1 ir 2 lentelės) be platesnio konteksto gali kilti abejonė, ar *daryti žygį* reiškia 'rengti žygį' ar 'eiti į žygį', ar *daryti pranešimą* reiškia 'rašyti pranešimą' (*rengti / kurti tekstą*) ar 'skaityti pranešimą' (t. y. labiau sietina su *atlikti* reikšme), nes logiškai *rengti* ir *atlikti* priklauso dviem skirtingiems prasminiams laukams. Pirmasis, pabrėžiantis tam tikro

2 lentelė. Pagrindinės veiksmazodžio DARYTI reikšmės, pateikiamos LKŽe ir DLKŽ

LKŽe (http://www.lkz.lt/startas.htm ; žr. 2008 11 11)	DLKŽ (http://www.autoinfa.lt/webdic/ ; žr. 2008 11 11)
<p>daryti, dāro, dārė</p> <p>1. tr. gaminti, dirbti (konkretų objektą): Tas senis viską – ir ratus, ir kubilus dāro Gs. An marių darė (statė) namą Dglš. Šieną grėbiau, glėbius dariaū Prng. <...></p> <p>2. tr., intr. K dirbti, darbuotis: <...> Darbo nedarau ir česo neturiu Prng.</p> <p>3. intr. dėti, skirti: Nemoku rašyti, nemoku skaityti, mane karalium nor daryti J. Jabl. <...></p> <p>6. tr. dėti, rinkti, kaupiti: Daraū pinigus arkliui pirkt Sld. Dabar iš visko – ir iš to pieno dāro pinigus Gs. <...></p> <p>7. tr. doroti, valyti: Žmonės jau vasarojų dāro Ds. <...></p> <p>8. tr. rengti, vilkti: Kam taip šiltai vaiką darai? Grg. Daryk vaikus, o tujau išvažiuojam Šv.</p> <p>9. tr. kimšti, dėti: Pjausim kiaulę, darysim vėdarų Grg.</p>	<p>daryti, daro, darė</p> <p>1. dirbti, gaminti konkretų objektą: D. vežimą, stalą, grėblį. Alų, sūrį, dešras, valgį, pietus d. Kupetas, lysves, puokštes d. Bitės medų, korius daro. Iš pieno pinigus daro. <...></p> <p>2. kelti kokį padarinį, rengti, atlikti: D. vestuves, susirinkimą, žygį, krata, taiką, mainus. D. mankštą, pratimą, gestą. D. bandymą, pranešimą, pastabą. D. klaidą, gėdą, įspūdį, juokus. <...></p> <p>3. veikti, elgtis: Nesakyti jie nieko nedaro. Savaip, atbulai daro. <...></p> <p>4. verti: Daryk duris, šalta.</p> <p>5. gerinti valgį uždaru: Nedaryta sriuba.</p> <p>6. rengti drabužiais: Kam taip šiltai vaiką darai? sngr.: Vyrai darėsi milo drabužiais.</p> <p>7. dažyti: Gijas raudonai daro.</p> <p>8. farm. imti, doroti derlių: Vasarojų daro. Kopūstus darže daro.</p>

‘produkto’ (su)kūrimą, būtų priešinamas antrajam, kurio skiriamasis požymis būtų informacija apie egzistuojančio esinio, t. y. tam tikros procedūros ar užduoties, (i)vykdymą ar realizavimą bei atitinkamų veiksmų praktikavimą. Taigi, atrodytų, kad skiriamieji požymiai yra šie: (1) tam tikro esinio (‘produkto’) **kūrimas**, t. y. jo rengimas (*vestuvės, pranešimas*) arba gaminimas plačiąja prasme (*alus, klaida, pastaba*), ir (2) jau turimo ‘kūrinio’ ar egzistuojančio esinio **realizavimas** arba **(i)vykdymas** (*bandymas, mainai, krata, mankšta, pratimas*). Beje, mokslinį tekstą kuriančiam studentui ar mokslininkui labai svarbu žinoti, kuris iš pateikiamų žodynuose sinonimų yra oficialsnis ir vartotinas rašytinėje kalboje – **daryti** ar **atlikti eksperimentą**. Deja, elektroniniuose lietuvių kalbos žodynuose atlikta paieška nedžiugins, nes, pavyzdžiui, DLKŽ pateikia šias penkias ATLIKTI reikšmes.

3 lentelė. DLKŽ pateikiamos veiksmazodžio ATLIKTI reikšmės

<p>DLKŽ (http://www.autoinfa.lt/webdic/; žr. 2008 11 11)</p> <p>atlikti, atlieka, ~o</p> <p>1. pasilikti: Jis namie ~o.</p> <p>2. likti nepaimtam, nesuvertotam: Kas jums ~o, atiduokit man.</p> <p>3. padaryti, įvykdyti: Darbą a. Praktiką a. Gerai savo pareigas a. <...></p> <p>4. kūrybiškai įkūnyti: A. muzikos kūrinį (pagriežti).</p> <p>5. atbūti: Bausmę a.</p>
--

Suprantama, specializuotos leksikos vartosenai būdingos reikšmės ir vartosenos atvejai nefiksuojami, nes tai bendrinės kalbos žodynas. Šių ir panašių problemų nekiltų, jei žodžių

DARYTI ir ATLIKTI ieškotume mokslo kalbos tekстыne. Pasinaudokime šiuo metu kuriamo lietuvių mokslo kalbos tekstyno bandomuoju tekstynu (CorALit), kurio dydis – 490 000 žodžių. Kadangi šis tekstynas nėra lemuotas ar gramatiškai anotuotas, įmanoma tik tam tikrų žodžio formų arba jo dalių paieška. Taigi, užklausę veiksmažodžio formų DARYTI ir ATLIKTI, matome, kad žodis ATLIKTI (225) yra 2,3 karto dažniau pavartotas nei DARYTI (96). Pateikiame trumpas šių formų konkordansų ištraukas, gautas iš šio bandomojo tekstyno paieškos (žr. 4 ir 5 lentelės). Nors konkordanso eilutės plotis yra visai mažas, jo pakanka, kad net trumpam užmetę akį, pastebėtume, jog dešinėje žodžio DARYTI pusėje labai dažnas daiktavardžių *įtaka* ir *išvada(-os)* galininko linksnis. Tai įprastas tranzityvinio veiksmažodžio vartosenos modelis. Tuo tarpu žodis ATLIKTI randamas dviejuose struktūrinuose modeliuose: jis funkcionuoja (a) kaip tranzityvinė veiksmažodžio bendratis, valdanti daiktavardžio galininką (veiksmažodžio frazė su daiktavardžio komplementu), ir (b) kaip daiktavardį modifikuojantis neveikiamosios rūšies būtojo laiko vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko linksnio dalyvis (daiktavardžio frazės atributas). Palyginkite 4-oje ir 5-oje lentelėje pateikiamus paieškos rezultatų pavyzdžius.

4 lentelė. Veiksmažodžio formos DARYTI konkordanso pavyzdys

Paieškos rezultatas: 96

galia, suprantama kaip „galia“ daryti teisėtą <i>poveikį</i> aplinkai	9
tarptautinės sistemos dalyvis, sugebantis daryti <i>įtaką</i> kitų veikėjų vertybėms	9
izavimo sektorius ir nesiekia tiesiogiai daryti <i>įtaką</i> kitų funkcinių organizavimo	20
rchines kopėčias ir paskatinsiantį mus daryti <i>šuoį</i> iš kapitalistinės prievartos	27
gnostikos aspektas yra pagrįstas principu daryti <i>gerą</i> . Diagnostika tarnauja pacientei, jei	29
ozavus ligą gydyti neįmanoma, principas daryti <i>gerą</i> nebegalioja	29
rograma nepasinaudojo nė karto. Galime daryti <i>prielaidą</i> , kad jų žinių elastingumas dar	30
programos ignoravimas. Šitai leidžia daryti dvejopas <i>išvadas</i> : vadybininkų žinios	30
šios zonos valstybei Rusijai yra lengva daryti įvairialypę <i>įtaką</i> Baltijos valstybėms	51
Pasak P. Andersono, galima daryti tam tikrą tipologinę <i>analogiją</i>	79
suvokimas, kas turi teisę savo patarimais daryti <i>įtaką</i> valdovo sprendimams	80
Naruševičiui padaryta išimtis leidžia daryti ir dar vieną <i>spėjimą</i>	83
Vien iš šių pastebėjimų galime daryti <i>išvadą</i> – kiekviena epocha, kiekviena	83

5 lentelė. Veiksmažodžio formos ATLIKTI konkordanso pavyzdys

Paieškos rezultatas: 225

ūmaus insulto diagnozavimui siūloma atlikti MRT <i>tyrimą</i> [47].	14
Gydymo įstaigose, kuriose įmanoma atlikti endovaskulinę <i>revaskuliarizaciją</i> –	14
ilgesnis negu dviejų savaitių delsimas atlikti kaklo arterijų <i>ištyrimą</i>	14
deleguotų kompetencijų, pavyzdžiui, atlikti civilinės metrikacijos <i>funkciją</i>	17
Šiame straipsnyje nepretenduojama atlikti visų tinkamumo naudoti metodų <i>analizę</i>	22
Dar būtų tikslinga papildomai atlikti galvos smegenų MRT <i>tyrimą</i>	25
koordinacijos sutrikimų nenustatyta. atlikt kraujo bendras ir biocheminiai <i>tyrimai</i>	26
gininkų. NB8 forumas čia vėlgi galėtų atlikti svarbų <i>vaidmenį</i>	51
Mūsų nuomone, reikėjo iš karto atlikti radikalią <i>operaciją</i> : šalinti visą dilbį	52
lkia masines komunikacijos priemonės atlikti psichologinį <i>poveikį</i> masinei	60
fenomenologinis tyrimas. Neseniai atlikti panašūs <i>tyrimai</i> Danijoje (Jochumsen &	63
prancūzų sociologės Michele Petit atlikti <i>tyrimai</i> taip pat atskleidė „tyliąją“	63

Kalbos vartotojui visada labai svarbūs yra kiekybiniai parametrai (šiuo atveju turime omenyje vartojimo dažnį), nes šis rodiklis irgi pasako, ar žodis tinkamas vartoti mokslo kalboje. Kaip jau minėta, moksliniuose tekstuose žodis DARYTI yra daugiau nei du kartus retesnis nei ATLIKTI. Tuo tarpu abiejuose elektroniniuose žodynuose labai plačiai aiškina- mas yra būtent veiksmazodis DARYTI, pateikiant įvairiausių junglumo su daiktavardžiais variantus, o žodyno straipsnyje siūloma informacija apie veiksmazodį ATLIKTI yra gana santūri. Nėra net nuorodos, kad jis gali būti stilistiškai žymėtas variantas (DARYTI sino- nimas) ir vartotinas oficialioje mokslo kalboje. Tačiau mūsų bandomojo tekstyno duome- nys rodo, kad mokslo kalboje veiksmazodis ATLIKTI greičiausiai nevartojamas pirmomis dviem iš žodyne išvardytų reikšmių, t. y. **1. pasilikti; 2. likti nepaimtam, nesuvartotam** (DLKŽ).

Kai supriešinsime šių dviejų veiksmazodžių formų konkordansus ir atidžiai išanalizuosi- me sintaksinius bei semantinius jų junglumo ypatumus (kairėje ir dešinėje ieškomo žodžio pusėje), pamatysime gana ryškius skirtumus. Toliau pateikiamoje 6-oje lentelėje matyti, kad neveikiamosios rūšies būtojo laiko vyriškosios giminės dalyvio daugiskaitos vardininko linksnio formai DARYTI (*daryti tyrimai*) beveik nebūdinga vartoseną „veiksminio apibū- dinimo atributiniuose junginiuose“ (Bučienė 2007). Priešingai, sintaksinės ATLIKTI varto- senos galimybės yra kur kas didesnės (žr. 6 lentelę). Be tranzityviniams veiksmazodžiams būdingų junginių su daiktavardžio galininku ($V_{INF} - N_{ACC}$) ir vartosenos tikslo aplinkybių junginiuose ($N_{INS} - V_{INF}$), jo dalyvinė forma dar dažna atributiniuose ir predikatyviniuose junginiuose, pavyzdžiui:

- $V_{INF} - N_{ACC}$ → **atlikti tyrimą(-us)**;
 $N_{INS} - V_{INF}$ → *tyrimui atlikti buvo parinkti*;
 Atributas → **atlikti tyrimai**;
 Predikatyvas → *tyrimai buvo atlikti*.

Išsamesni kiekybiniai rodiklių analizės rezultatai pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė. Sintaksinė ATLIKTI ir DARYTI vartoseną

Vartoseną	ATLIKTI: 225	DARYTI: 96
$V_{INF} - N_{ACC}$	21	95
Predikatyvas (neveik. r. dalyvis)	33	0
Atributas (neveik. r. dalyvis)	23	1

Detali leksinė junglumo analizė rodo, kad daiktavardiniai dešinieji kolokatai (Utka 2000: 279) yra griežtai pasiskirstę dažniausiai vartojamų daiktavardžių atžvilgiu. Čia greičiausiai reikėtų kalbėti apie stabiluosius junginius (Marcinkevičienė 2001) ir netgi apie tam tikrą veiksmazodžių DARYTI ir ATLIKTI deleksikalizaciją, pavyzdžiui: **atlikti tyrimą** ~ (*iš*)*tirti*, **atlikti analizę** ~ *analizuoti* ir pan. Dažniausi formos DARYTI konkordanse daiktavardiniai kolokatai yra *išvada*, *įtaka* ir *prielaida*, kurie, kaip matyti 7-oje lentelėje, sudaro net 52,5 % visos šios formos dešiniųjų kolokatų bandomajame lietuvių mokslo kalbos tekстыne.

Atrodo, kad mokslo kalboje DARYTI vartoseną galima sieti su kuriamuoju / rengiamuo- ju požymiu, o ATLIKTI – su procesiniu atlikimu. Taigi gana akivaizdi šių dviejų veiksmazo- džių sinonimų reikšmių nesuderinamumą demonstruojanti kolokacinė sklaida, pavyzdžiui, galima sakyti *atlikti funkciją*, bet negalima **daryti funkciją*, galima sakyti *daryti išvadą*, bet negalima **atlikti išvadą*; kitų procedūrinių esinių atlikimo pasirinkimas įvairuoja, nes

7 lentelė. Dažniausi daiktavardiniai kolokatai su ATLIKTI ir DARYTI

Dažniausi daiktavardiniai kolokatai	ATLIKTI: 225	DARYTI: 96
veiksmazodiniai junginiai ($V_{\text{INF-TR}} - \text{ACC}$)	<i>tyrimą(-us) / funkciją(-as) / pareigą / darbą / veiksmus / skaičiavimus / rezekciją / operaciją / procedūrą / trombolizę / angiografiją / endoskopiją ir kt.</i>	<i>išvadą(-as) – 24 % įtaką – 16 % prielaidą – 12,5 % kiti – 47,5 % pertrauką(-as) / poveikį / apibendrinimus / laparoskopiją / pažeidimus / rezekciją / spėjimą / šuolį / skirtumą / spėjimą</i>
atributiniai junginiai ($V_{\text{PART.C.PL.NOM}} - N_{\text{NOM}}$)	atlikti tyrimai / bandymai / darbai / matavimai	daryti tyrimai (1)

tekstynose randame, kad *rezekciją* galima ir *atlikti*, ir *daryti*. Be to, mokslo kalboje beveik nėra atributinės vartosenos pavyzdžių su dalyvine daugiskaitos forma DARYTI (tik vienas vartosenos atvejis *daryti tyrimai*). Abiejų veiksmazodžių bendratis formos yra homonimiškos su būtojo laiko neveikiamosios rūšies vyriškosios giminės daugiskaitos dalyvine forma.

Taigi kalbos vartotojai, tekstų kūrėjai bene didžiausią žodynų, kaip leksikos sankaupų, trūkumą nurodytą ribotą žodžių vartojamosios aplinkos pateikimą, išryškinantį leksinių vienetų prasminę atskirtį ir atliekamas funkcijas. Ypač tai pasakytina apie tarptautinių žodžių žodynus. Pavyzdžiui, paprastas kalbos vartotojas, norėdamas pasitikrinti, kaip vartoti veiksmazodį *imponuoti* (*imponuoti kam? ar imponuoti ką?, imponuoja kas?*), TŽŽ (2003) šios informacijos neras – ten pateikiama tik reikšmė: „kelti pagarbą, daryti teigiamą įspūdį, patikti“ (TŽŽ 2003: 314). Pasitikrinę tekstynose randame:

Kita vertus, minėtos realizmo ir geopolitikos teorinės spragos nelabai imponuoja užsienio politikos planuotojams ir vykdytojams.

Imponuoja aiškus pasirinktos temos klausimų formulavimas, nuoseklus jų sprendimas.

Jau minėta, kad ne visada aišku, kaip tekste vartotini terminai, nors jų reikšmės dažniausiai ir apibrėžiamos terminų žodynuose ar terminų bankuose, tačiau yra ir neapibrėžtų. Tarkim, terminas *definicija* terminų banke fiksuojamas tik kaip aprobuotas, TŽŽ aiškina kitu daiktavardžiu *apibrėžimas*, *Kalbos patarimuose definicija* nurodomas kaip šalutinis variantas prie pagrindinių *apibrėžtis*, *apibrėžimas* (*Kalbos patarimai*. 4. *Leksika: Skolinių vartojimas* (L1). 2005. 40). Kaip vartoti *apibrėžtį*? Negimtakalbiui būtų aktualu žinoti šio žodžio giminę, nes su galūne *-is* lietuvių kalboje gali būti tiek vyriškosios, tiek moteriškosios giminės daiktavardžių. Pasižiūrėję į tekstyno duomenis iškart matome: *Darbe suformuluota interneto svetainės kokybės apibrėžtis*. Beje, net ir nedidelis bandomasis tekstynas įtikinamai rodo, kad terminas *apibrėžimas* yra kur kas dažnesnis negu *apibrėžtis* (pirmojo pateikiami 83 pavartojimo atvejai, o antrojo – tik 10).

Textynų medžiaga padeda objektyviau spręsti ir kalbos norminimo problemas. *Lietuvių kalbos enciklopedija* kalbos normą apibrėžia kaip tam tikru metu pripažįstamą kalbos faktą ir jų vartojimo visumą (LKE 1999: 295). Dar anksčiau remdamasis antiklos autoriais

Aldonas Pupkis kalbos normą taip pat yra apibūdinęs kaip tam tikru metu realiai egzistuojančią visuotinę vartoseną: „Visa, kas visuotinai vartojama, kas yra visos tautos įprotis, ir yra norma“ (Pupkis 1980: 20). Todėl kalbos normintojams vienas geriausių patarėjų ir galėtų būti didelės apimties tekstynas, fiksuojantis tam tikro laikotarpio kalbos faktus – naujų žodžių atsiradimą, leksines ir gramatines žodžių reikšmes, jų vartojimo dažnumą, leksikos skolinimąsi ir t. t. Tekstynas suteikia galimybę atsekti ne tik vieno ar kito žodžio gyvavimą kalbos sraute, pamatyti jo vartojamą aplinką, bet ir fiksuoti atskiras morfemas. Tarkim, mokslo kalbos vartotojams, vertėjams, redaktoriams aktualus yra tarptautinės priesagos *-acija* ir lietuviško atitikmens *-imas* santykis. DLKG teigiama, kad tarptautinę priesagą turi dauguma tų žodžių, kurie „gali būti suvokiami kaip veiksmažodžių abstraktai. Labiau įprastų bei plačiau vartojamų šios priesagos abstraktų dabartinėje lietuvių kalboje yra apie porą šimtų. Abstraktų veiksmo reikšmė dažnai nėra labai ryški“ (DLKG 1994: 99). Mokslo kalboje šio tipo darinių tikrai yra labai daug (gerokai per du šimtus), todėl norėtusi tiksliau žinoti, kuri reikšmė – abstraktaus veiksmo ar konkrečios sąvokos – būdingesnė priesagos *-acija* dariniams, ar šios reikšmės realioje kalboje turi skirtingas raiškos formas. Kalbos norminimo praktikoje yra tendencija apskritai mažinti tarptautinių žodžių vartojimą ir kiek įmanoma dažniau keisti juos lietuviškais atitikmenimis. Jei žodžiui nepavyksta rasti lietuviškos šaknies, bandomos lietuvininti bent priešdėlinės arba priesaginės morfemos. Būta siūlymų abstrakčios reikšmės daiktavardžius vartoti su lietuviška priesaga *-imas* (*demonstravimas, iliustravimas, transliavimas*), o sukonkretėjusius palikti su svetima priesaga (*demonstracija, iliustracija, transliacija*). Ne vienas kalbos redaktorius šios nuostatos laikosi iki šiol. Tačiau A. Paulauskienė, kalbėdama apie šių dviejų priesagų vartojimą, yra išsakyusi nuomonę, kad reikalavimas atsisakyti tokio tipo dubletų substanyvizuotam veiksmui reikšti yra nerealus, nes „žodžių su priesaga *-acija* pirminė reikšmė yra ne konkretaus daikto, bet abstrahuoto veiksmo. O normindami iš esmės antrinę reikšmę norime paversti pagrindine ir vienintele“ (Paulauskienė 1986: 51).

Pasižiūrėkime, ką apie tokio tipo darinius galima sužinoti iš tekstyno. Pavyzdžiui, paieskos lauke įrašę elementą *-zacija* gauname 145 kontekstines nuorodas žodžių, turinčių šį baigmenį: *automatizacija, centralizacija, demokratizacija, konceptualizacija, lokalizacija, internacionalizacija, institucionalizacija, modernizacija, organizacija, teritorializacija* ir t. t. (iš viso 25 daiktavardžiai). Dažniausias iš jų – *organizacija* – pavartotas 94 kartus. Tai vienintelis daiktavardis, kurio absoliuti dauguma pavartojimo atvejų (91) turi konkrečią reikšmę, pvz.: *organizacija turi susikūrusi stiprų marketingo įvaizdį; ir produktas, ir organizacija yra vienodai žinomi; organizacijos identitetas susieja tai, kaip organizacija yra apibrėžiama ir išreiškiama* ir kt. Abstrahuoto veiksmo reikšmė šis daiktavardis vartojamas labai retai – tekstynas pateikė vos tris pavyzdžius: *užtikrinamas vidine darbo ir poilsio laiko organizacija įmonėje; ši seniūnijų organizacija XV a. dar nebuvo išplėtota; kunigaikščio ir didikų grindžiama valdžios organizacija virsta institucine*. Tik konkreiti reikšmė būdinga daiktavardžiui *civilizacija, specializacija*, pvz.: *straipsnio pavadinime minima bizantiškoji civilizacija; Vakarų civilizacija rutuliojosi veikiant iniciatyvai iš apačios; buvo teigiama, kad rusų civilizacija suvaidino didžiulį vaidmenį; krikštas ir civilizacija buvo primesti Lietuvai; periferinės zonos specializacija – žaliavų gavyba ir žemės ūkio produkcijos gamyba; specializacija – interneto produktų kokybės vadyba; specializacija yra marketingas* ir kt. Likusieji 22 šio tipo daiktavardžiai, kaip rodo tekstynas, vartojami tik abstrahuotam veiksmui reikšti.

Taigi net iš nedidelės apimties tekstyno duomenų aiškiai matyti, kad tik kai kuriems *-acija* tipo dariniams būdinga sukonkretinta reikšmė, o didžioji jų dalis vartojama veiksmui

8 lentelė. Darinių su priesagomis *-acija* ir *-imas* vartojimo dažniai

Nekintamoji žodžio dalis	<i>-acija</i>	<i>-(av)imas</i>
<i>centraliz-</i>	12	4
<i>demokratiz-</i>	9	2
<i>lokaliz-</i>	29	0
<i>mineraliz-</i>	14	0
<i>privatiz-</i>	3	9
Iš viso	67	15

pavadinti ir gali konkuruoti su lietuviška priesaga *-imas*. Spėtina, kad redaguotos mokslo kalbos tekstuose lietuviškos priesagos darinių, kaip labiau teiktinų norminei kalbai, turėtų būti gerokai daugiau nei su tarptautine *-acija*. Įdomumo dėlei tekстыne buvo patikrinta keletas žodžių ir gauti tokie 8-oje lentelėje pateikiami rezultatai.

Kaip matome iš lentelės, daiktavardžiai su priesaga *-acija* abstrahuotam veiksmui pavadinti vartojami maždaug keturis kartus dažniau negu su priesaga *-imas*, išskyrus daiktavardį *privatizavimas*, kurio lietuviškas variantas tris kartus dažnesnis. Dėl nedidelės tekstyno apimties šie rezultatai negali pretenduoti į kokius nors didesnius apibendrinimus, tačiau šiokių tokių tendencijų ir iš jų galima pamatyti. Vargu ar laikytina atsitiktinumu, kad su lietuviškos darinių *lokalizavimas* ir *mineralizavimas* iš viso neaptikta – matyt, jie iš tikrųjų vartojami rečiau nei *lokalizacija* ir *mineralizacija*.

Anksčiau atliktas bandomasis tyrimas (Linkevičienė 2009: 8–9), kuriame analizuojama 13 akademinio diskurso daiktavardžių, padarytų prie elementų *argument-*, *artikul(i)-*, *diferenc(i)-*, *eksplik-*, *identifik-*, *ilustr-*, *interpret-*, *kauz-*, *konceptualiz-*, *motyv-*, *realiz-*, *reprezent-*, *terminologiz-* pridodant tarptautinę priesagą *-acija* ar lietuvišką *-imas*, taip pat rodo, kad dariniai su tarptautine priesaga yra du kartus dažnesni negu su lietuviška. Dažnumu ypač išsiskiria *interpretacija* – 43 pavartojimo atvejai (*interpretavimas* – tik 4), *motyvacija* – 23 atvejai (*motyvavimo* iš viso nerasta), *argumentacija* – 8 atvejai (*argumentavimo* nerasta). Lietuviška priesaga dažnesnė žodžių *realizavimas*, *identifikavimas*, *konceptualizavimas* vartosenoje, maždaug vienodai vartojami *artikuliacija* ir *artikulivimas*.

Tyrimas rodo, kad ne visada lengva atskirti, kokia reikšmė – substantivizuota ar abstrahuota – vartojami šie dariniai. Vienų darinių šios reikšmės aiškiai atsiskiria (pvz.: *Geros kokybės iliustracijos leidžia prisiliesti prie senųjų Lietuvos kilmingųjų ženklų pasaulio* (substantivizuota reikšmė); <...> *privaloma žodžių aiškinimų iliustracija poezijos pavyzdžiais* (abstrahuota reikšmė)), o kitų jas atskirti yra gana keblu. Pvz.: *Autorius žaidžia laisvomis liaudies dainų interpretacijomis*. Transformuoti mintį būtų galima taip: *autorius laisvai interpretuoja liaudies dainas*. Tokiu atveju daiktavardžiui *interpretacijomis* priskirtume abstrahuoto veiksmo reikšmę, tačiau tekstyno pateiktame sakinyje šio žodžio sintaksinė aplinka yra visiškai kitokia ir formaliai leidžia jį laikyti substantivizuotos reikšmės dariniu. Lingvistų tyrimo verti ir kiti atvejai, pvz.: <...> *panagrinėsime vieną iš galimų, informacinę, esaties koordinavimo sistemos interpretaciją; Kaip tik socialine ir situacine identifikacija ir paremtas socialinių vaidmenų skirstymas į tam tikrus tipus; Kaip matyti iš pateiktos argumentacijos, šios pozicijos šalininkai pasisako prieš <...>*. Manytina, kad sukaupus daugiau realios vartosenos pavyzdžių, čia būtų galima atrasti tam tikrų dėsningumų.

Mokslo kalba – bene greičiausiai kintanti kalbos sritis, kurioje vis gausėja naujos leksikos. Todėl nuolat pildomas mokslo kalbos tekstynas yra vienas svarbiausių kalbos duomenų šaltinių, leidžiančių sekti, kokie procesai vyksta kalboje ir kaip jie atitinka kalbos

norminimo tendencijas. Pasižvalgius po tekstyną galima atrasti ne tik *institucionalizaciją, internacionalizaciją, regionalizaciją, rekanalizaciją, demokratizaciją, konceptualizaciją, optimizaciją, teritorializaciją, vizualizaciją*, bet ir *instrumentalizavimą, saugumizavimą* (5 atvejai!), veiksmažodžius *desaugumizuoti, resaugumizuoti*, kurių daryba prasilenkia su lietuvių kalbos gramatika. Laiku nesustabdžius tokių leksinių vienetų plitimo, tekstynas gali padaryti ir meškos paslaugą tiems akademinio diskurso dalyviams, kurie tekстыne ieško raiškos formų ar vartojimo pavyzdžių.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Įvairūs bendrinės kalbos žodynai, žinynai, gramatikos yra labai gera ir reikalinga priemonė, gelbstinti kalbos vartotoją ar besimokantįjį sprendžiant įvairias leksines, sintaksines ir morfologines žodžių vartosenos problemas. Trūkstant kalbinės informacijos apie akademinio diskurso ypatumus ir specifiką, pasaulyje kuriami įvairūs specializuoti tekstynai, kurie yra svarbiausias autentiškų kalbos duomenų šaltinis lingvistiniams tyrinėjimams ir praktiniams vartosenos uždaviniams spręsti.

Rašymas, arba mokslo teksto kūrimas, jo struktūra, leksinė ir gramatinė raiška nėra tapati grožinio kūrinio tekstui, todėl specializuotas lietuvių mokslo kalbos tekstynas, nors ir nedidelės apimties, yra ne tik labai veiksminga ir efektyvi „greitoji pagalba“, galinti padėti spręsti praktines kalbos vartojimo problemas, bet ir svarbus tam tikro laikotarpio kalbos pavyzdžių šaltinis, teikiantis daug faktų kalbos tyrėjams, normintojams ir vartotojams.

Straipsnyje analizuojama medžiaga rodo, kad bendrieji (kartais ir specialieji, terminų) žodynai neišvengiamai sensta ir nėra taip greitai reaguojama į vykstančius kalbos pasikeitimus semantikos, žodžių darybos, sintaksės plotmėje. Lietuvių mokslo kalba, žengdama koją kojon su kitų Europos šalių mokslo kalbomis, neišvengiamai papildoma naujais kitų kalbų leksiniais vienetais, kurie pirma pasirodo sakytinėje mokslo kalboje, vėliau pereina į tekstus ir tekstynus ir galiausiai patenka į bendruosius ar specialiuosius žodynus. Norint daryti įtaką kalbos modernėjimo procesams, svarbu laiku pamatyti, kas vyksta kalboje, ir atitinkamai įvertinti pasirodžiusius reiškinius. Atliekant šiuos uždavinius ir gali padėti ren-giamas lietuvių mokslo kalbos tekstynas.

Gauta 2009 02 20
Parengta 2009 03 09

Šaltiniai

- Corpus Academicum Lithuanicum* (CorALit). Bandomasis lietuvių mokslo kalbos tekstynas (<http://www.coralit.lt/>)
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (DLKG). Red. Ambrazas Vytautas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*: <http://www.donelaitis.vdu.lt> (žr. 2008 11 16).
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (DLKŽ): <http://www.autoinfra.lt/webdic> (žr. 2008 10 11 / 15).
- Lietuvių kalbos enciklopedija* (LKE). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1999.
- Lietuvių kalbos žodynas*. 1941–2002. T. I–XX. (LKŽe). Red. G. Naktinienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (elektroninis variantas, 2005: www.lkz.lt; žr. 2008 10 11–15).
- Tarptautinių žodžių žodynas* (TŽŽ). Red. Kinderys Algimantas. Vilnius: Alma littera, 2003.

Literatūra

1. Bučienė, L. Veiksminio apibūdinimo atributiniai junginiai. *Žmogus ir žodis*. 2007. 9: 19–23.
2. Linkevičienė, N. Naujos mokslo kalbos tyrimo galimybės. *Gimtoji kalba*. 2009. 1: 3–10.
3. Marcinkevičienė, R. Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. *Lituanistica*. 2001. 4(48): 81–98.
4. Paulauskienė, A. *Gramatikos normos ir dabartinė vartosena*. Kaunas: Šviesa, 1986.
5. Pupkis A. *Kalbos kultūros pagrindai*. Vilnius: Mokslas, 1980.
6. Rundell, M.; Granger, S. From Corpora to Confidence. *MED Magazine*. 2007: http://www.macmillandictionaries.com/med-magazine/August2007/46-Feature_CorporatoC.htm (žr. 2008 12 20).
7. Schmied, J. Translation Corpora in Contrastive Research, translation and Language Learning. *TradTerm*. 2004. 10: 83–115.
8. Usonienė, A.; Grigaliūnienė, J.; Ryvitytė, B.; Būtenas, L.; Jasionytė, E. Lietuvių mokslo kalbos tekstynas. *Baltistica*. 2008. XLIII(1): 101–114.
9. Utkā, A. Kalbinė įranga ir jos galimybės. *Darbai ir dienos*. 2000. 275–284.
10. Vitgenšteinas, L. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis. 1995.

AURELIJA USONIENĖ, NIJOLĖ LINKEVIČIENĖ

Corpus of academic Lithuanian and specialized lexis

Summary

The purpose of the paper is to offer evidence supporting the claim that the Corpus of Academic Lithuanian (CorALit) can be regarded as an essential tool of learning and as a reference source for native and non-native speakers and writers of academic Lithuanian. The analysis focuses on the collocational behaviour of the Lithuanian DO/MAKE type verbs *daryti* and *atlikti*. Special attention is devoted to the use and frequency of international terms with the abstract noun-forming suffixes *-acija* and *-(av)imas* as found in the words *ilustravimas / iliustracija*, *transliavimas / transliacija*, etc. An attempt has been made to demonstrate the effectiveness of data-driven language learning (DDL) and the importance of corpus-driven language analysis and decisions for policy-makers and other decision-makers in the area of language policy.

Key words: corpus-driven language, specialized lexis, collocation